

A könyvtár mint nonprofit szervezet szolgáltatási és árbevételi politikája

A politikai demokrácia és a piacgazdaság fejlődése Magyarországon új követelményeket támaszt, és új feltételeket kínál az információkövetítés területén az egyetemi könyvtárak számára is. A nemzetközi tapasztalatok világosan mutatják, hogy a szellemi erőforrások fejlesztése a társadalmi-gazdasági modernizáció egyik kitérési pontja. Az ország érdekében mindenképpen az eddiginél nagyobb mértékben kell hasznosítani a rendelkezésre álló információs bázist, munkatársakat és technikai eszközrendszert az egyetemen kívül tevékenykedő potenciális felhasználók körében is.

A *Budapesti Műszaki Egyetemi Könyvtár és Tájékoztatási Központ (BMEKTK)* az ország második legjelentősebb műszaki könyvtára, amely nemcsak az egyetem, hanem az egész társadalom számára nélkülözhetetlen és értékes gyűjteményt kezel, széles körű oktatási és tudományos információkat nyújt. A BME Egyetemi Tanácsa 1993 júniusában fogadott el egy több évre szóló fejlesztési stratégiát, amely szerint könyvtárát aktív információs, tájékoztatási központtá kívánja fejleszteni. Ez azt jelenti, hogy a hagyományosan jó könyvtári szolgáltatásokat ki kell egészíteni döntés-előkészítést, problémamegoldást biztosító információs szolgáltatásokkal.

A fejlesztés irányát meghatározza, hogy könyvtárunknak milyen felhasználókat kell kiszolgálnia. Ezek: mindenképp az egyetem vezetése, az egyetemi oktatók, kutatók, hallgatók, ezenfelül a külső felhasználói kör. Ez utóbbiak száma a 11 ezer beiratkozott olvasón belül 2500.

A külső felhasználók összetétele:

- ▶ az ország más műszaki egyetemeinek munkatársai;
- ▶ a felsőfokú műszaki oktatás és kutatás támaszkörében állami, nemzetközi felhasználók;
- ▶ a matematika, fizika területén országos felhasználói kör;
- ▶ az ipari kutatás és fejlesztés terén vállalati, intézeti felhasználók.

E külső felhasználói kör kiszolgálása tekintetében természetesen elsősorban más könyvtárak és tájékoztató központok – mindenképp az OMIKK – szolgáltatásainak kiegészítése, velük az ésszerű mukamegosztás fenntartása a célunk.

Állománygyarapítás

A könyvtári szolgáltatások a dokumentumállományra épülnek. Ezért az állománygyarapításban igyekeznünk kell a beszerzést szinten tartani, illetve a lemaradást pótolni.

Az elmúlt tanévben könyvtárunk mindenképp arra törekedett, hogy a csökkenő költségvetési támogatás és az emelkedő árak ellenére szinten tartsa dokumentumállományának gyarapítását. Ezt sikeres pályázatok, rendezvények szervezése és megszűnő intézmények könyvtárainak átvétele útján, munkatársaink jelentős többletmunkájára támaszkodva sikerült elérni. Így a vizsgált időszakban összesen 7472 kötet könyvet szereztünk be, amelyből 2063 volt csak a vétel, illetve 3129 kötetet gazdagítottunk kölöngygyűjteményünk, amelyből mindössze 33 kötetet szereztünk be vétel útján. Az előfizetett folyóiratok és periodikák száma 1271 volt; ezt a halmazt ajándék és csere révén további 611 címmel tudtuk kiegészíteni. A tanszéki dokumentumállomány 6743 kötet könyvvel, a hálózat szűrére előfizetett folyóiratok száma 662-vel nőtt.

A *könyvbeszerzésnél* jelentős megtakarítást sikerült elérnünk azzal, hogy közvetlenül a forgalmazótól vettük a dokumentumokat, azaz versenyeztetéssel közvetlen külföldi rendelést bonyolítottunk le, amikor is több kiadó árajánlatából a számunkra legkedvezőbbet fogadtuk el.

Az állomány gyarapodását mozdítjuk elő úgy is, hogy *bemutató kiállításokat* szervezünk külföldi könyvkiadók termékeiből. A kiállított anyag egy részét vagy megkapja intézményünk ajándékként, vagy jelentős árkedvezményrel rendelhet belőle.

A *folyóiratok előfizetésénél* szintén versenyeztetéssel keressük a legkedvezőbb árajánlatokat. Könyvtárunk munkatársai központilag rendelik meg a BME egésze számára az összes külföldi folyóiratot a *Swets* cégtől. Ezenkívül szükség van a műszaki nagykönyvtárak beszerzésének koordinálására is. Tervezzük, hogy az *Országos Műszaki Könyvtárral* a közeljövőben megkötjük az együttműködési szerződést, amely a könyv- és folyóirat-beszerzés összehangolásáról, egyeztetéséről sem feledkeznek meg.

A BME-n megtalálható folyóiratokról adatbázist építünk, amely hálózaton keresztül is elérhető lesz, és a következő kérdésekre ad majd választ:

- ▶ valamely témakörből milyen folyóiratok járnak az egyetemre,
- ▶ mely számok érkeztek be ezekből,
- ▶ a BME melyik könyvtárban található, ez a könyvtár mikor van nyitva, és milyen feltételekkel használható stb.

A kurrens állománygyarapodás választékát szélesíti, hogy a *BESZ (Budapesti Egyetemi Szövetség)* tagkönyvtárai (a miénken kívül a *Közgazdaságtudományi, az Állatorvostudományi Egyetem* és az *Állami-gazgatási Főiskola* könyvtára) állomány-nyilvántartásait hozzáférhetővé teszik egymás számára, így biztosítani tudják, hogy a felhasználók a leghatékonyabban vehessék igénybe a munkájukhoz szükséges könyvtári infrastruktúrát.

A dokumentumokhoz való hozzáférés

Az egyetemre érkező dokumentumokról központi bibliográfiai leírás készül. Tehát a BME könyvtári hálózata részére is intézményünk biztosítja az összes új adathoz való hozzáférést; 1991 óta az ALEPH integrált számítógépes könyvtári rendszer alkalmazásával készülő online katalógus útján.

A következő időszakban 1985-től visszamenőleg folyamatosan gépbe visszük könyvtárunk állományát, továbbá a kölcsönzésre kerülő régebbi kötetek adatait is rögzítjük. Fokozatosan be kívánjuk vonni a tanszéki-intézeti könyvtárosokat is ebbe a feldolgozó munkába, hogy egyre több hálózati könyvtár integrálja állományát a teljes egyetemi rendszerbe.

Kidolgozandó még az új típusú ismerethordozók, a géppel olvasható anyagok feldolgozásának módja, mivel Magyarországon erről országos szabvány egyelőre nem rendelkezik. Korszerűsödő könyvtárunkban emiatt nem mondhatunk le a nyelvi és szakmai videokazetták, a hangkazetták, CD-k, mágneslemezek, szoftverek beszerzésének igényéről, és hozzáférhetővé tételéről az oktatás és kutatás számára.

Országos vonatkozásban hamarosan megkezdődnek az *OSZKÁR* adatbázis építésének munkálatai, amelyek lényege, hogy a nagy magyar műszaki könyvtárak állományukról – osztott katalogizálással – központi katalógust hoznak létre. Ez a katalogizálási üzemmód azt jelenti, hogy egy adott műről csak egyszer készül bibliográfiai leírás, a részt vevő többi könyvtár ahhoz rendeli hozzá saját lelőhelyadatait.

Olvasószolgálati munka

A dokumentumokhoz való hozzáférést megkönnyítette és gyorsította a számítógépes kölcsönzés kiterjesztése könyvtárunk egészére. Kiemelt feladat a BME

könyvtári hálózatának bevonása az automatizált kölcsönzésbe. A tanszéki-intézeti könyvtárosokat fokozatosan megtanítjuk az ALEPH rendszer használatára, a katalógusban való keresésre, illetve saját állományuk ilyenén kölcsönzésére. Ez külön ütemterv alapján történik majd, egyre szélesítve a benne részt vevő könyvtárak körét. További célunk a feleslegesen decentralizált, elaprózott hálózati struktúra felülvizsgálata, és az általuk megtervezett egységes könyvtári rendszer létrehozása.

Mivel a számítógépesítés elterjedésével a könyvtárak állománya hozzáférhetőbbé válik, mind nagyobb mértékben kívánunk élni – az eredeti dokumentumok megvásárlása helyett – a közvetlen könyvtárközi kölcsönzéssel biztosított eredeti vagy másolat szolgáltatásával, ami a külföldi és a hazai könyvtárak vonatkozásában egyaránt érvényes, és a kölcsönösség jegyében fog funkcionálni.

Tájékoztató munka

A tájékoztatás fejlesztését illetően fő feladatunk az adatbázis-szolgáltatások mennyiségi bővítése és minőségi fejlesztése: a bibliográfiai, faktografikus (tény-) és statisztikai adatok visszakereshetőségének biztosítása. Az adatbázisok elérhetők, illetve elérhetőek lesznek csomagkapcsolt adatátviteli hálózaton és az Interneten keresztül mind a magyar, mind a külföldi felhasználók részére.

Könyvtárunkban a fejlesztés irányai a következők.

Magyar és idegen nyelvű eligazítás

Az eligazítás a BME-n belüli és külső információforrásokra, szolgáltatásokra vonatkozik. Ez az adatbázis elkészült. A külső felhasználó sok időt takarít meg, ha a szerteágazó egyetemi könyvtári hálózat és a könyvtár számos részlege tekintetében gyors, megbízható és naprakész tájékoztatást kaphat arról, milyen szolgáltatásért hova fordulhat, mikor, milyen pénzügyi feltételekkel stb. Ezt az eligazítást fokozatosan kiterjesztjük a legfontosabb partnerintézményekre is. A felhasználói kör soknyelvűsége miatt nemcsak magyarul, hanem angolul is biztosítjuk ezt a szolgáltatást.

Bibliográfiai adatbázisok

A BME-n hozzáférhető dokumentumokról, úm.:

- ▶ **Monográfiák adatbázisa**
1985-től a könyvtár állománya online katalógus formájában hozzáférhető, a cédulakatalógusokat 1992-től lezártuk.
- ▶ **Folyóiratok adatbázisa**
Korábban már szóltunk róla.

► **Kutatási adatbázis**

A kutatási adatbank, pontosabban a folyamatban lévő kutatásokról megfelelő információk szolgáltatása olyan kérdés, amelyet az Európai Közösségek annyira fontosnak ítélnék meg, hogy 1993 januárjától kötelező érvényű előírást dolgoztak ki az adatok egységes rögzítésére. Magyarországnak nyilvánvalóan alapvető érdeke, hogy létrehozzon egy magyar kutatás-nyilvántartási rendszert. Létrehozatalában, üzemeltetésében döntő szerep hárul az egyetemek, kutatóintézmények és a kutatást finanszírozó szervek önkéntes együttműködésére. A vonatkozó adatgyűjtés, -feldolgozás, -tárolás és -szolgáltatás értékes elemekkel gazdagítja az egyetemi könyvtári tevékenységet. Könyvtárunkban ez a munka az Európai Közösségek ajánlásával összhangban folyik, és része az olasz kormány által kezdeményezett DERPI-projektnek.

► **Személyi adatbázis**

Elsősorban az egyetem oktatói, kutatói, diplomát szerzett hallgatói adatait tartalmazza. Ezt az adatbázist jelenleg az egyetemi évkönyv számítógépes szerkesztésében használjuk fel, ugyanakkor egy olyan értékes szolgáltatás alapjait rakjuk le ezáltal, amely a hazai és nemzetközi adatátviteli hálózaton keresztül hozzáférést biztosít egyrészt a magyar hivatalos szervek, vállalatok, intézetek, másrészt a nemzetközi szervezetek, konferenciaszervezők, külföldi egyetemek és vállalatok részére, hogy szakértőt, előadót választhassanak egyetemünk munkatársai közül. Megkönnyítheti a nemzetközi pályázatokhoz szükséges tudományos önéletrajzok számítógéppel támogatott elkészítését is, ha hozzákapszolódnak az egyetemi publikációk adatbázisa, amely az egyetemünk munkatársai által készített publikációk – könyvek, cikkek, konferenci anyagok, tanulmányok stb. – bibliográfiai adatait tartalmazza.

► **Pénzügyi források adatbázisa**

Az egyetemi kutatások és az oktatás fejlesztése az állami költségvetés kiegészítéseként egyre nagyobb mértékben támaszkodik külső erőforrásokra, hazai és nemzetközi alapítványokra. Ennek érdekében fokozatosan ki kell fejlesztenünk a pénzügyi források adatbázisát. Ez az adatbázis olyan adatokat kíván az egyetemi számítógépes hálózaton keresztül könnyen elérhetővé tenni, amelyek naprakész tájékoztatást adnak:

- a műegyetem szempontjából számításba jövő hazai alapítványok, pályázatok feltételeiről, határidejéről, egyetemi és külső felelőseiről;
- azokról a külföldi alapítványokról, európai és nemzetközi szervezetek által kezdeményezett programokról, értekezletekről stb., amelyek te-

matikájuk és az általuk képviselt nemzeti preferenciák ismeretében finanszírozási forrásként különös figyelmet érdemelnek.

► **Témafigyelés**

Az ALEPH integrált könyvtári rendszer 3.2 verziója, amelyet az év végén installálnak, módot nyújt majd arra, hogy a könyvtárunk állományába vett új dokumentumokra automatikusan felhívjuk az érdeklődők figyelmét. A folyóiratcikkek tekintetében a CD-ROM adatbázisok rendszeresen érkező kiegészítéseiből visszakeresési eljárással biztosítható ugyanez a szolgáltatás. A gépi témafigyelés jó alapot adhat a kutatási adatbázis megszervezéséhez is oly módon, hogy a felhasználókat minimálisan terheljük a profilok megfogalmazásával. A témafigyelés hagyományos módja az értesítések kinyomtatása. Az egyetemi számítógépes hálózat lehetőséget nyújt az elektronikus posta igénybevételére is. Új lehetőség még az optikai képrögzítés: a beérkezett folyóiratok tartalomjegyzékét scanner útján képként rögzítjük, és a hálózati rendszeren keresztül hozzáférhetővé tesszük az érdeklődők teljes köre számára. A kért anyagot és a kapott információt átküldhetjük az igénylő termináljára. A felhasználó szükség esetén további feldolgozást végezhet az anyagon, vagy kinyomtathatja belőle a szükséges részeket.

► **Problémaorientált kiállítások és viták**

A szolgáltatások új formájaként az elmúlt évben kiállítást és vitát szerveztünk a környezetvédelmi oktatás támogatására. Ez nem a hagyományos műszaki irodalmi bemutató volt, hanem egy konkrét probléma megoldására felhasználható irodalmat gyűjtöttünk össze különböző forrásokból és különböző formákban. A könyvek mellett így kiemelt jelentőséget tulajdonítottunk az adott témában hasznosítható adatbázisok bemutatásának, az együttműködési kapcsolatok kialakítását elősegítő repertóriumok: intézményi, projekt- stb. jegyzékek kiállításának. Az anyagok előzetes áttekintése, feldolgozása alapján a könyvtár tájékoztató mérnökei vitaindító összeállítást készítettek a témában meghívott legilletékesebb vezetők, oktatók, kutatók számára.

► **Online szolgáltatásaink**

E szolgáltatások körében új lehetőség nyílt az ESA révén, könyvtárunk az ESA-IRS (European Space Agency–Information Retrieval Service = az Európai Űrügynökség Szolgáltató Központja) partnere lett. Mint NPOC- (National Point of Country) partnernek, a könyvtárnak az a feladata, hogy előmozdítsa az ESA-IRS által üzemeltetett több mint 100 nagy adatbázis magyarországi hasznosítását, a felhasználók képzését, a visszakeresés hatékony-

ságának növelését. Ez év október 4-én volt a szolgáltatás ünnepélyes megnyitása könyvtárunkban. A szolgáltatóközpont a megfelelő azonosító és jelszó birtokában a csomagkapcsolt (X. 25-ös) és az Internet (TCP/IP alapú) hálózaton egyaránt elérhető.

A szolgáltatások eszközeinek, feltételeinek biztosítása

A jelenlegi szolgáltatások szintjének és minőségének fenntartása és az eddig elmondottak megvalósítása jelentős anyagi eszközöket és képzett munkaerőt igényel. Nyilvánvaló, hogy a költségvetés növekedésére nem számíthatunk, sőt állandó csökkenésével kell megbirkóznunk.

A megoldás lehetőségeit több irányban keressük. Törekszünk:

- ▶ a meglévő pénzügyi források hatékonyabb hasznosítására;
- ▶ a költségvetésen kívüli, hazai és nemzetközi pályázatokban, projektekben való részvétel útján megszerzhető kiegészítő források feltárására és elnyerésére;
- ▶ egyes már meglévő és újonnan keletkezett szolgáltatások piaci – térítés ellenében történő – értékesítésére.

A hatékonyság fokozása

Kiemelt célunk, hogy azokat az információs termékeket és szolgáltatásokat, amelyeket a könyvtár egyszer létrehozott, illetve biztosít, a lehető legszélesebb körben és legnagyobb mértékben valóban használják is fel.

A beszerzésbe, feldolgozásba befektetett sok pénz és munka végül is csak akkor hasznosul, ha valamely probléma megoldásához hozzá tud járulni, ha valaki személyesen igénybe tudta venni. Ezért igen fontos az információmarketing megszervezése, vitelével egy felelős megbízása, s általában mind a könyvtári, mind a felhasználói oldalon a szemlélet formálása. A felhasználók képzése, a termékek és szolgáltatások reklámja döntő fontosságú a könyvtár hatékonysága szempontjából.

A költségvetésen kívüli források kiaknázása

Könyvtárunk vezetése állandó figyelemmel kíséri mindazon alapítványi forrásokat, amelyek potenciálisan készek lehetnek könyvtári és tájékoztatói tevékenységek támogatására. A könyvtár önálló egységként is pályázik, de nem kevésbé szükséges, hogy a BME is tervezze be feladataihoz a könyvtár szolgáltatásainak fejlesztését.

Sok energiánkba került, hogy a nemzetközi szervezetek, elsősorban az Európai Közösség, az UNESCO, az UNIDO által kezdeményezett projektekbe szintén bekapcsolódhassunk. E projektek keretében egyrészt

támogatás formájában, másrészt az elvégzett munkáért kaphat intézményünk pénzügyi eszközöket.

Termékek és szolgáltatások értékesítése

A BME hallgatói részére a könyvtári alapszolgáltatások természetesen ingyenesek. A külső olvasók éves díj ellenében vehetik igénybe a szolgáltatásokat (100 Ft/naptári év). Az egyetem oktatói és kutatói számára a tájékoztatói szolgáltatások egy részét is ingyenesen tervezzük biztosítani a költségvetés terhére, természetesen az egyetem vezetésével egyeztetett mértékig. Arra törekszünk azonban, hogy olyan vonzó adatbázis-szolgáltatásokat, irodalomra épített tanulmányokat stb. vezessük be, illetve készítsünk, amelyeket a külső felhasználók, elsősorban vállalatok elég jónak, érdekesnek és hasznosnak ítélnék ahhoz, hogy fizessenek értük, mégpedig az önköltségnél magasabb árat.

Összegezés

Itt az idő, hogy a magyar könyvtárak és könyvtárosok is végrehajtsák hozzáállásukban és fontossági sorrendjükben azokat a változásokat, amelyek egy országos könyvtári és információs rendszer kiépítéséhez elengedhetetlenek:

- ▶ A könyvtáraknak és a könyvtárosoknak meg kell változtatniuk hagyományos arculatukat. A jövő könyvtárában a könyvtáros a legjobb és a leginkább költséghatékony információt szerzi meg, és eredményes munkájához minden forrást felhasznál, legyen az könyvtáron kívül vagy belül, legyen az adatbázis vagy szervezet, vagy nyomtatott kiadvány. E filozófia középpontjában a használó igényeit kielégítő aktív információellátás áll a passzív gyűjtemények megteremtése és fenntartása helyett.
- ▶ Az országos könyvtárak által nyújtott, állami költségvetésből finanszírozott szolgáltatásoknak van és lesz talán a legfontosabb szerepük, hiszen az országos és egyetemi könyvtárakban máris rendelkezésre álló nagy állományok és felgyűlt tapasztalatok képezik a szakmai szolgáltatások kifejesztésének legjobb alapját.
- ▶ Az bizonyos, hogy a könyvtári szolgáltatások aligha lesznek valaha is pénzügyileg függetlenek vagy nyereségesek. Az államnak továbbra is támogatnia kell ezeket a szolgáltatásokat.
- ▶ Nemzetközileg is erősödő irányzat, hogy a fenntartónak kell eldöntenie, mit finanszírozzon a lehetséges könyvtári szolgáltatások széles választékából, illetve milyen feltételekkel.
- ▶ A megváltozott könyvtári feladatok szükségessé teszik a menedzsmenttechnikák elsajátítását a költséghatékonyság figyelembevételével. El kell érni, hogy a menedzsment magába foglalja a könyvtári erőforrások összességére kiterjedő gazdálkodást.